

Comparing using from “Lateral Thinking” methods in Binary Oppositions in “Return of Hordad” and “Of her crumby twelve fingers”

Fatemeh Lotfian Amirdehi*

Yahya Talebian**

Abstract

Lateral thinking is the process of de stereotyping of usual methods of thinking. Some of these methods, including "Inversion", "Subrogation", "Contradiction" and "Metaphor" can be adapted to the function of binary opposition in the story text. Using these, in binary opposition of teenager's story can provides an opportunity to conceptualizing and theorizing for teenage audience. In this research, using the descriptive method and quantitative and qualitative data, this issue has been compared in two genres: Fantasy and Social. The fantasy story "Return of Hordad", using the metaphor, and the social story "Of her crumby twelve fingers", using the inversion, creatively narrate the worldview of teenagers; But they are also different: The first story, in a metaphorical but normative space, guides teenager into specific theorizing; But the second, by social and critical approach and using inverting, dominates the worldview of teenagers and provides the possibility of spontaneous conceptualization.

Keywords: Lateral Thinking, Binary Opposition, Teenager's story, fantasy story, social story.

* Ph.D. Candidate of Persian Language and Litreture, Allameh Tabatabaei university (Corresponding Author),
Fatemelotfian@yahoo.com

** Professor of Persian Language and Litreture, Allameh Tabatabaei university, ytalebian@gmail.com

Date received: 16/12/2023, Date of acceptance: 07/07/2024

Introduction

Edward Debono, suggests " Lateral thinking" to educate creativity in the present era. Lateral thinking, causes a revision in the process of perception, adds substitute patterns to the established patterns of the mind, and expands the functioning of the mind.

During adolescence, due to the increase in cognitive development, the skills of mental thinking, conceptualization, and imagination grow, and the adolescent can independently theorize about issues. Compliance the story of teenagers with their cognitive skills increases the story genre for teenagers and also strengthens their thinking skills. The, binary oppositions in the story of the teenager indicate the various crises and conflicts of this age. The research assumes that compatibility these contrasts with some lateral thinking methods can reveal the ability of that narrative to strengthen thinking skills in teenagers.

The fantasy novel "The Return of Hordad" expresses its moral message by the method of allegory, and the novel "Of her crumby twelve fingers" deals with the harms that a teenage girl, without parental supervision and on the threshold of socialization, faces by breaking the norms of stereotyped beliefs. The stories in two different genres narrate the common theme of sociability and independence, and in this research, each of them is a representative of their own genre in order to examine the compatibility of the binary oppositions in two novels with lateral thinking methods. The primary premise of the research is that both stories provide the possibility of developing lateral thinking skills for the teenage audience, but the methods of lateral thinking and the extent of their use in the social genre are different from the fantasy genre.

Materials & Methods

The research was conducted using the descriptive-analytical method and based on documentary data.

Discussion & Result

The thought-provoking "story" is the most important content in Philosophy for Children (P4C); Actually, the format of the story because of features such as: interpretability, norm avoidance, deconstruction, highlighting, revealing the hidden aspects of story elements, along with tying, ambiguity and imagination, in any genre can be a tool to

strengthen the power of thinking. Because of the needs and tastes of its audiences, means teenagers, the story of the teenager contains binary oppositions based on the conflicts of this age group, which in the imaginary space of teenager's, show different situations to each other: overlapping; violation of each other; the supremacy of the negative side of the opposition, Suggest an alternative strain. These situations in the teenage story are compatible with the four cases of lateral thinking training techniques by Edward DeBono: metaphor method: corresponding to the overlap of opposition strains; Contradiction method: corresponding to the violation of two opposing sides by each other; Inversion method: according to the superiority of the negative side of opposition over the positive side; Alternativeization method: proposing an alternative side instead of two opposite sides. Matching the four situations with lateral thinking methods is done in order to analyze the capability of each genre as a tool to strengthen lateral thinking.

The fantasy story "Return of Hordad" depicts the process of socialization of a teenage girl named Samarah in an imaginary space. A native teenage girl who lives a peaceful life with her father is assigned to prevent a disaster in the sea by relying on her pure nature and otherworldly powers. The most important confrontations in this story are the confrontation between innocent heroes and villains, disaster versus peace, reality versus imagination, and fear versus courage. Samarah's mission is successfully accomplished and the message of the story is presented in this exemplary atmosphere: independent social life and entering adulthood are accompanied by many obstacles. The confrontations of the story are more consistent with the methods of metaphor and contradiction.

"Of her crumby twelve fingers" is a social story about the displacement and loneliness of a girl named Ava who ran away from her aunt's house in order to find her mother who immigrated to Australia years ago. She meets a woman named Servat and a boy named Saeed, who help her to live independently and be homeless on the street. Finally, she decides to live with Servat instead of her mother and they start a new life as a housekeeper in the house of a rich old man. Unlike stories with a similar theme, Ava manages to run away from home. Contrast between normal and abnormal, dependence and independence, love and indifference, self-centeredness and other-centeredness are some of the important contrasts of this story. The confrontations of the story are more compatible with the methods of inversion and substitution.

Conclusion

The analysis of two stories from two different genres with the form that was carried out by applying the two theories of binary opposition and lateral thinking, reveals that in addition to the thought-provoking stories of other genres, they can also provide an opportunity to think for the teenage audience, although the social story in this case works more ruthlessly, the fantasy story by drawing an imaginary world puts the audience in a position of spontaneous thinking and receiving and making beliefs.

Bibliography

- Bertens, Johannes Willem (1383), *Literary Theory: The Basics*, Translated by Mohammadreza Abolghassemi, Tehran: Mahi. In Persian.
- Berke, Laura (1389), *Developmental Through the Lifespan (from adolescence to the end of life)*, second volume. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Arasbaran. In Persian.
- Parsa, Mohammad (1367), *Psychology of child and adolescent development*, Tehran: Be'that. In Persian.
- Pink, Daniel H. (1399), *The whole new mind; Moving from the Information Age to the Conceptual Age*, 8th edition, Tehran: Agah. In Persian.
- Tyson, Lois (1387), *Theories of Contemporary Literary Criticism*, Translated by Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini, edited by Hossein Payandeh. Tehran: Negah'e Emrooz; Hekayat'e Ghalam'e Novin. In Persian.
- Hejazi, Banafshe (1395), *Children's and adolescent literature: characteristics and aspects*, 14th edition, Tehran: Roshangaran va Motale'at' e Zanan. In Persian.
- De bono, Edward (1399), *Lateral Thinking; Creativity Textbook*, Translated by Morteza Naderi Darre Shoori, second edition, Tehran: Pezhwak. In Persian.
- De bono, Edward (1400), *The Lessons of Right Thinking*, Translated by Malekdokht Ghasemi Nikmanesh, 6th edition, Tehran: Akhtaran. In Persian.
- Sattari, Ali (1400), *Thinking Education for children and Adolescents*, Third edition, Tehran: Samt. In Persian.
- Sho'arinezhad, Ali Akbar (1390), *Children's Literature*, Twenty-seventh edition, fourth edition, Tehran: Ettela'at. In Persian.
- Askari, Mohammad Ali (No data), "Long Waves", *Word*, 9th and 10th: 32-37. In Persian.
- Kalhor, Fariba (1396), *The Return Of Hordad*, Third edition, Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adult, In Persian.
- Kokabi, Morteza; Horri, Abbas; Maktabi Fard, Leila (1389), "Investigation of Critical Thinking Skills in Children's and Teenagers' Stories", *Journal of Children's Literature Studies*, Winter 2019 - Number 2: 157-194, In Persian.
- Lotf Abadi, Hossein (1384), *Educational Psychology*, Tehran: Samte.

359 Abstract

- Mousavi, Fatemeh; Hadipour, Asghar and Samandari (1387), "Course of Children's and Adolescent Literature in Iran", Tehran: Persian Literature Quarterly of Humanities and Cultural Studies Research Institute, fourth year, number 11, spring and summer 2017: 124-143. In Persian.
- Mahdavi, A'zam (1398), *Of Her Crumby Twelve Fingers*, Tehran: Hupa. In Persian.
- Noor Pish Ghadimi, Neda; Tahan, Ahmed; Mozaffarian, Farzaneh (1400), Examining Double Oppositions in the works of Houshang Moradi Kermani and Christian Anderson, *Persian Language and Literature Journal* (Islamic Azad University, Sanandaj branch), spring 1400, number 46, pp: 190-220. In Persian.
- Newman, Barbara and Newman, Philip (1393), *Theories of Human Development*, Translated by Mojtaba Amiri Majd. Tehran: Danzhe. In Persian.
- Şenel Elaldı (2021). Effect of Lateral Thinking Dispositions on Groupwork. *Journal of Technical Education and Training* VOL. 13 NO. 2 (2021) 74-94.
- Waks, S. (1997). Lateral Thinking and Technology Education. *Journal of Science Education and Technology* 6,P: 245–255 .

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» در تقابل‌های دوگانه دو رمان «بازگشت هرداد» و «از دوازده انگشت نکبتی‌اش»

فاطمه لطفیان امیردهی*

یحیی طالبیان**

چکیده

تفکر جانبی فرایند کلیشه‌زدایی از روش معمول اندیشیدن است. برخی از این روش‌ها شامل «وارونه‌سازی»، «بدیل‌سازی»، «تناقض» و «استعاره» با عملکرد تقابل‌های دوگانه معنایی در متن داستانی قابل تطبیق‌اند. بهره‌گیری از این روش‌ها برای ترسیم تقابل‌های دوگانه داستان نوجوان، می‌تواند فرصتی برای تمرین مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی مخاطب نوجوان فراهم کند. در این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی و داده‌های کمی و کیفی، این موضوع در دو ژانر فانتزی و اجتماعی مقایسه شده است. رمان‌های «بازگشت هرداد»، در ژانر فانتزی، با بهره‌گیری از روش استعاره و «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» در ژانر اجتماعی، با بهره‌گیری از روش وارونه‌سازی، بازنمایی خلاقانه‌ای از جهان‌بینی و تعارض‌های رشد نوجوان دارند؛ با این تفاوت که داستان اول، در فضایی استعاری اما هنجارمند نوجوان را در مسیر مشخصی از نظریه‌پردازی هدایت می‌کند؛ اما داستان دوم با رویکردی اجتماعی و انتقادی، با روش وارونه‌سازی، جهان‌بینی نوجوان را بر متن غالب می‌کند و او را در مسیر مفهوم‌سازی خودانگیخته قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: تفکر جانبی، تقابل‌های معنایی، داستان نوجوان، داستان فانتزی، داستان اجتماعی.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران (نویسنده مسئول)،
fatemelotfian@yahoo.com

** استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی،
ytalebian@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۳۱

۱. مقدمه

ادوارد دوبونو اندیشمند حوزه «تفکر» معتقد است که در عصر حاضر کاربست خلاقیت در جنبه‌های مختلف زندگی و برای تمام بشر، ضروری است. او یادگیری «تفکر جانبی» را برای این مهم پیشنهاد می‌کند. تفکر جانبی در کنار تفکر عمودی که همان روش معمول اندیشه است، موجب بازنگری در فرایند ادراک می‌شود، الگوهای جانشین را به الگوهای تثبیت‌شده ذهن می‌افزاید و عملکرد ذهن را گسترش می‌دهد.

در دوره نوجوانی به دلیل افزایش رشد شناختی، مهارت‌های اندیشیدن ذهنی، مفهوم‌سازی و تخیل رشد می‌کند و نوجوان می‌تواند درباره مسائل، نظریه‌پردازی خودانگیزه و مستقل داشته باشد. مطابقت روایت داستان نوجوان با مهارت‌های شناختی آنان، می‌تواند ضمن افزایش جذابیت، موجب تقویت مهارت تفکرشان نیز بشود. این قالب داستانی به دلیل آمادگی ذهنی نوجوان در درک مفاهیم پیچیده‌تر، خاص این گروه سنی است و تفاوت‌هایی، هم با داستان بزرگسال و هم با داستان کودک دارد. تقابل‌های دوگانه معنایی در داستان نوجوان نشانگر بحران‌ها و تعارض‌های مختلف این سن است. پیش‌فرض پژوهش این است که تطبیق این تقابل‌ها با برخی روش‌های تفکر جانبی، می‌تواند قابلیت آن روایت را برای تقویت مهارت تفکر در نوجوان آشکار کند.

رمان فانتزی «بازگشت هرداد» پیام اخلاقی خود را در قالب تمثیل بیان می‌کند و رمان «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» با هنجارشکنی در باورهای قالبی، به آسیب‌هایی می‌پردازد که یک دختر نوجوان، بدون سرپرستی والدین و در آستانه جامعه‌پذیری با آن‌ها مواجه است. داستان‌ها در دو ژانر متفاوت، موضوع مشترک جامعه‌پذیری و استقلال را روایت می‌کنند و در این پژوهش هر کدام نماینده‌ای از ژانر خود هستند تا ضمن بررسی تطبیق‌پذیری تقابل‌های دوگانه دو رمان با روش‌های تفکر جانبی، قابلیت‌های هر کدام از ژانرهای فانتزی و اجتماعی، برای ارائه روایتی خلاقانه مبتنی بر روش‌های تفکر جانبی و در نتیجه پرورش مهارت تفکر جانبی، مقایسه و تحلیل شود. پیش‌فرض اولیه پژوهش این است که هر دو داستان تاحدودی امکان پرورش مهارت تفکر جانبی را برای مخاطب نوجوان فراهم می‌کنند اما ابزار و روش‌های تفکر جانبی و میزان بهره‌گیری از آن‌ها در ژانر اجتماعی با ژانر فانتزی متفاوت است.

۲. ضرورت پژوهش

شاخصه‌های شناختی نوجوان در این دوره سنی، موجب جذابیت «داستان» برای آن‌ها می‌شود. توجه به سلیقه و مهارت‌های شناختی خاص این گروه، قالب داستان نوجوان را به قالبی مستقل از داستان کودک و بزرگسال تبدیل کرده است؛ بنابراین ضرورت دارد که منتقدان ادبیات کودک و نوجوان، با مخاطب‌شناسی درست و با بهره‌گیری از نظریات روان‌شناسی نوجوان، فرم مستقلی از «نقد داستان نوجوان» ارائه دهند و موجب تعمیق و گسترش این قالب ادبی بشوند. افزون‌براین، مخاطب نوجوان ضمن کسب لذت و سرگرمی از داستان، با مطالعه آن می‌تواند جریان رشد شناختی و اجتماعی خود را تقویت کند؛ بنابراین ضرورت دارد که به قابلیت‌های داستان نوجوان در پرورش مهارت تفکر و راهکارهای استفاده از آن در فرایند آموزش مستقیم و غیرمستقیم به نوجوانان، توجه ویژه بشود؛ این پژوهش در راستای همین هدف، در پی تحلیل و ارزیابی بهره‌گیری از روش‌های تفکر جانبی در ژانرهای مختلف داستان نوجوان است.

۳. پیشینه

موضوع تأثیرگذاری داستان نوجوان بر مهارت‌های فلسفی و تفکر انتقادی و خلاق، در پژوهش‌های بسیاری بررسی شده اما تاکنون تحلیل متن با تمرکز بر روش‌های تفکر جانبی، صورت نگرفته است. درباره «بازگشت هرداد» مقالات و پایان‌نامه‌هایی دیده شد؛ اما هیچ‌کدام مبتنی بر تطابق دو نظریه تقابل‌های معنایی و تفکر جانبی یا موضوعات نزدیک به آن نبوده‌اند.

۴. داستان نوجوان

نوع ادبی «ادبیات کودک و نوجوان» با توجه به نیازها، عادات، سلیقه و ویژگی‌های روان‌شناختی و رشد کودک و نوجوان نوشته و موجب سرگرمی، التذاذ و نیز افزایش فهم، تقویت قوه تفکر، معناسازی و نظریه‌پردازی آن‌ها می‌شود. تعیین تاریخ دقیق شکل‌گیری این نوع ادبی در ایران یا جهان ممکن نیست؛ زیرا تربیت، همواره موضوع مهمی نزد جوامع و خانواده بوده است و برای این هدف از داستان و شعر بهره می‌گرفته‌اند. در ایران از دهه سی، نمونه‌هایی از این نوع ادبی شکل گرفت و در دهه‌های بعدی با تشکیل «شورای کتاب کودک و نوجوان» تقویت شد. بروز انقلاب و جنگ، این روند را متوقف کرد تا در دهه هفتاد بار دیگر مورد توجه قرار گرفت. از دهه هشتاد دو عامل: توجه ویژه به قالب داستان نوجوان متناسب با شاخصه‌های روان‌شناختی

آنان و گسترش ترجمه در این حوزه، موجب شدند این قالب ادبی هویت مستقل خود را بین ناشران و مخاطبان نوجوان بیابد (عسگری، بی تا: ۳۷-۳۲؛ موسوی، ۱۳۸۷: ۱۳۷ و ۱۳۸؛ شعاری نژاد، ۱۳۹۰: ۱۲۰-۱۱۴). رشد و پیشرفت قوه فاعله و ایجاد استقلال در سلیقه نوجوانان، پیوند بیشتری بین ادبیات بزرگسال و نوجوان برقرار می کند و درعین حال، موجب بروز خودانگیزگی در شخصیت نوجوانان می شود؛ در نتیجه، ادبیات نوجوان شاخصه‌هایی بینابین ادبیات کودک و بزرگسال دارد؛ یعنی ضمن حفظ جایگاه تربیتی، مطابق با فهم نوجوان پیچیدگی‌های روایی و زیبایی‌آفرینی آن افزایش می یابد (حجازی، ۱۳۹۵: ۱۹-۱۸؛ شعاری نژاد، ۱۳۹۰: ۹۳-۸۸)؛ بنابراین داستان نوجوان، بیان ماجراهای خاص نوجوانان با تمام ویژگی‌ها و دغدغه‌های خاص این گروه سنی است و ضرورت دارد نقد داستان نوجوان نیز مبتنی بر شناخت درست از همین شاخصه‌ها باشد؛ از همین رو، پیش از ادامه بحث اشاره‌ای به این موضوع می شود.

۱.۴ شاخصه‌های روان‌شناختی نوجوان

«پسران و دخترانی که بین کودکی و بزرگسالی قرار گرفته‌اند، دوره نوجوانی را می گذرانند.» (پارسا، ۱۳۶۷: ۲۱۴) در این دوره، تحولات سرنوشت‌سازی در نوجوانان اتفاق می افتد که شامل این موارد است: تحولات جسمی و فیزیکی، هویت‌یابی، درک یکپارچه از مفهوم شخصیت، اخلاق فراقراردادی، استقلال از خانواده و بزرگسالان، تشکیل گروه‌های دوستانه و اجتماعی، الگوسازی و قهرمان‌پروری، نخستین تجربه‌ها از عشق به جنس مخالف، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، داوری و ایده‌پردازی درباره مسائل مهم اجتماعی، اخلاقی، مذهبی و سیاسی و رشد مهارت‌های شناختی (لطف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۱۳۸-۱۳۶؛ ۱۵۸-۱۵۶؛ برک، ۱۳۸۹: ۵۷؛ ۷۰).

گروه‌های سنی «د» و «ه»، به مهارت‌های فکری پیچیده‌ای دست می یابند که پیاژه آن را مرحله «عملیات صوری» می نامد. «تفکر صوری از دیدگاه پیاژه دارای چهار وجه عمده است: درون‌نگری؛ تفکر انتزاعی؛ تفکر منطقی؛ استدلال فرضیه‌ای» (برک، ۱۳۸۹: ۳۳۲). در این مرحله شش مهارت مفهومی در نوجوان شکل می گیرد: تفکر هم‌زمان به بیش از یک متغیر؛ تفکر درباره تغییرات آینده؛ فرضیه‌سازی درباره توالی منطقی رویدادهای احتمالی؛ توانایی پیش‌بینی پیامدهای اعمال خود؛ تشخیص همخوانی یا ناهمخوانی منطقی مجموعه‌ای از اظهارنظرها؛ توانایی تفکر نسبی نسبت به خود، دیگران و جهان (نیومن و نیومن، ۱۳۹۳: ۱۲۲). رشد

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۶۵

شناختی در این دوره نوجوان را آماده یادگیری مهارت‌های مختلف حل مسئله به‌ویژه تقویت قوه تفکر می‌کند.

۲.۴ آموزش تفکر به کودکان و نوجوانان

متیو لیپمن (۱۹۲۳-۲۰۱۰) ایده فلسفه برای کودکان (P4C) را مطرح کرد. هدف او آموزش تفکر به کودکان بود تا در سنین جوانی بتوانند با مهارت استدلال، مسائل‌شان را حل کنند. لیپمن بر دو اصل تأکید دارد: «زبان»؛ زبان عادی (ستاری، ۱۴۰۰: ۱۳۰-۱۲۸) و «تعامل»؛ او معتقد است آموزش فلسفی به کودکان باید طی تعامل در تجمع کودکان صورت بگیرد؛ چیزی که لیپمن آن را «اجتماع پژوهشی» می‌نامد (همان: ۱۲۷).

فلسفه برای کودکان، رویکردی تولیدی به تفکر دارد؛ یعنی کودکان باید تفکر انتقادی و ارزیابی را با تفکر خلاق بیامیزند تا علاوه بر اصلاح و تغییر مسائل، به نوآوری و استقلال در تفکر دست یابند (همان: ۱۳۳). تأکید بر «اجتماع پژوهشی» در آموزش تفکر به کودکان، معمولاً منجر به رشد کمیت و کیفیت رشد در جنبه‌های فردی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی می‌شود. بهبود مهارت‌های شناختی نیز از نتایج این برنامه است؛ مواردی از قبیل: بهبود توانایی استدلال؛ پرورش خلاقیت؛ توسعه توانایی در مفهوم‌یابی شامل کشف جایگزین‌ها؛ درک جامعیت و فهم روابط میان جزء و کل (همان: ۱۳۸-۱۳۴). نوع تفکر در فلسفه برای کودکان «تفکر چندبعدی» است که ترکیبی است از تفکر انتقادی، تفکر خلاقانه و تفکر مراقبتی. کودک در این نوع تفکر افزون‌بر ارزیابی و اصلاح تفکر خود و نوآوری در آن، خود را در برابر عقایدش، مسئول می‌داند (همان: ۱۵۷-۱۵۲).

۱.۲.۴ نقش قالب داستان در آموزش تفکر

در برنامه فلسفه برای کودکان، «داستان» محتوای اصلی پیشبرد فرایند یادگیری است. در این برنامه برای هر دوره سنی، داستان‌هایی برای نمونه معرفی شده‌اند. شاخصه این داستان‌ها «تأمل برانگیز» و «فکری» بودن است. این داستان‌ها باید: زمینه‌ای برای گفت‌وگوی کودکان فراهم کنند؛ الگوساز و بحث‌برانگیز باشند؛ مهارت‌های ذهنی و شناختی کودکان و روحیه همیاری و همکاری را در پژوهش، میان آن‌ها تقویت کنند؛ حاوی اندیشه‌های فلسفی باشند؛ متناسب با سن کودکان انتخاب و به شکل تعاملی و با کمک مربی تسهیل‌گر مطالعه شوند (همان: ۱۶۶؛ ۱۹۰-۱۸۶؛ ۲۰۰-۱۹۴)؛ بنابراین در «اجتماع پژوهشی» محتوا اهمیت دارد، نه فرم.

بخشی از محتوای داستان همان درون‌مایه است که می‌تواند حامل پیام‌هایی باشد و روایتی را به تصویر بکشد که موجب ایجاد تجربه‌ی خیالی در ذهن مخاطب می‌شود؛ جنبه‌ی دیگر این محتوا چندلایه بودن معنا و ادغام ماهیت واقعی و قراردادی واژگان با هویت تخیلی آن‌هاست که به معنای استعاری در متن می‌انجامد (کوکبی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶۷-۱۶۶).

در برنامه‌ی فلسفه برای کودکان، توجهی به روایت داستان نشده است. روایت، جریان‌ی معنادار، تفسیرپذیر، پویا و زنده است که به راحتی خود را بر مخاطب و حتی خود روای آشکار نخواهد کرد. عناصر مختلفی در روایت‌پردازی وجود دارد؛ مانند: شخصیت‌پردازی؛ پرورش قهرمان و ضدقهرمان و شخصیت‌های مکمل یا درسایه؛ نحوه‌ی حضور شخصیت/ها در داستان و تأثیرش/شان بر روایت؛ گفت‌وگوها و لحن شخصیت/ها در جریان داستان؛ فضاسازی‌ها برای ترسیم ابعاد زمانی و مکانی داستان با تمام جزئیاتش؛ آغاز داستان؛ گره‌افکنی؛ اوج داستان و پایان آن و درنهایت گره‌گشایی؛ زاویه‌ی دید و نحوه‌ی حضور راوی در داستان و هم‌پوشانی‌های او با نویسنده و قهرمان/های داستان و مهم‌تر از همه شگردهای آشنایی‌زدایی که شاخصه‌هایی تفسیرپذیرند و با ایجاد وضعیت نامتعادل در ذهن مخاطب بر جهان‌بینی او تأثیر می‌گذارند (همان: ۱۷۷-۱۷۱)؛ با این وصف، به جز داستان‌های فلسفی یا داستان‌هایی با محتواهای تأمل‌برانگیز، انواع مختلف داستان این قابلیت را دارند که بر فرایند یادگیری تفکر، تأثیر بگذارند؛ از همین جهت، در این پژوهش دو موضوع «تفکر جانبی» با «تقابل‌های دوگانه» ادغام می‌شوند تا بازخورد جامع‌تری از داستان به‌مثابه ابزار آموزش تفکر ارائه دهند.

۳.۴ تقابل‌های دوگانه در داستان نوجوان

ساختارگرایان جهان را متمرکز بر یک معنای واحد درون ساختاری نظام‌مند درک می‌کنند که فهم آن براساس تقابل‌های دوگانه ممکن است (نورپیشه قدیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۵). «دو ایده در تقابل مستقیم که ما هر یک از آن‌ها را از طریق تضاد با دیگری درک می‌کنیم؛ برای مثال ما «بالا» را به‌عنوان متضاد «پایین»، «زن» را به‌عنوان متضاد «مرد»... درک می‌کنیم.» (تایسن، ۱۳۸۷: ۳۴۲) دریدا اندیشمند پساساختارگرا، بر این نکته صحه گذاشت که ساختارگرایان این تقابل‌ها را با سویه برتر آن درک می‌کنند: گفتار در تقابل با نوشتار درک می‌شود و از آن برتر است؛ چون گفتار مستلزم حضور است و نوشتار مستلزم غیاب و حضور بر غیاب برتری دارد. حضور است که معنا را بازتاب می‌دهد؛ اما دریدا چنین درکی را متأثر از ایدئولوژی می‌داند و تأکید می‌کند که اتفاقاً تقابل‌های معنایی متن در کنار یکدیگر عمل می‌کنند و نمی‌توان آن‌ها را بر

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۶۷

یکدیگر برتری دارد. این برتری از ذهنیت دوگانه‌انگار بشر برمی‌آید؛ اما زبان با حفظ تناقض‌ها، کاربر زبان را به بازی می‌گیرد؛ به همین دلیل او معنا را در لایه و غیرمتمرکز می‌داند (برتنس، ۱۳۸۳: ۱۵۲-۱۴۸).

همان‌طور که گفته شد، داستان نوجوان نیز ترسیمی از دنیای نوجوان است. با توجه به اینکه نوجوان در این دوره تحولات مهمی را در ابعاد مختلف شخصیتی پشت‌سر می‌گذارد، تعارض‌های مختلفی در هویت فردی و در تعامل اجتماعی تجربه می‌کند؛ برای مثال تعارض با والدین، با جامعه یا دوستان؛ تعارض عقاید و باورهای اخلاقی و اجتماعی یا تعارض بین منطق و تخیل. این تعارض‌ها گره‌های داستان نوجوان را دامن می‌زنند و نوجوان نیز قهرمان همین داستان است تا توصیفی از دنیای خودش داشته باشد. تلاش نوجوان برای ایجاد انسجام در این دنیای متعارض و دستیابی به هویت مستقل، پیرنگ داستان نوجوان را شکل می‌دهد. تقابل‌های دوگانه معنایی در داستان نوجوان مبتنی بر همین تعارض‌ها است. بنابر نظریه دریدا، این تقابل‌ها در داستان نوجوان به جای غلبه بر یکدیگر، در کنار هم نقش ایفا می‌کنند و از همین جهت با روش‌های تفکر جانبی همسو هستند؛ زیرا تفکر جانبی نیز برخلاف الگوهای معمول سیستم دوگانه‌انگار عمل می‌کند.

۵. تفکر جانبی

تفکر فرایندی است که روی مسئله‌ای مبهم صورت می‌گیرد تا از آن رفع ابهام کند و به دانشی جدید منجر شود (ستاری، ۱۴۰۰: ۱۷). این تعریف ساده‌ترین شکل از تفکر است. در مطالعات معاصر، تفکر انتقادی و تفکر خلاق نیز روش‌هایی از حل مسئله‌اند که علاوه بر آشکارکردن یک موضوع مبهم، آن را می‌سنجند و ارزیابی خودانگیزه‌ای از آن ارائه می‌دهند (تفکر انتقادی) و به نتیجه‌گیری خلاقانه‌ای منجر می‌شوند (تفکر خلاق) (همان: ۵۸-۵۳).

لزوم بازنگری در نحوه اندیشیدن، در مطالعات نوین بسیار مورد توجه قرار گرفته است. نظریه پردازان حوزه اندیشه، معتقدند تفکر مبتنی بر سیستم تضاد و دوگانه‌انگار نمی‌تواند پاسخگوی ذهن انسان مدرن باشد. کاربرد روش‌های خلاقانه در حل مسائل باید از صرف یک روش، به فرایندی برای جهان‌بینی انسان تبدیل شود (ر.ک. پینک، ۱۳۹۹: ۹۹-۲۵).

ظهور تفکر جانبی در سال‌های اخیر واکنشی طبیعی به بمباران بشر با حجم گسترده‌ای از داده‌ها بعد از انقلاب صنعتی است. تفکر عمودی با قوانین سلسله‌مراتبی و پایدار که اساس آموزش سنتی بوده، به‌طور فزاینده‌ای با تفکر جانبی تکمیل می‌شود؛ تفکری که هدف آن

رهایی ذهن از زندان مفاهیم و الگوهای از قبل تثبیت شده است. تفکر جانبی راه را برای بازسازی الگوهای تفکر و تولید ایده‌های جدید هموار می‌کند. (Waks, 1997: 245)

«ادوارد دوبونو» از اندیشمندان بنام حوزه تفکر، در همین راستا، آموزش‌هایی برای تغییر در سبک تفکر سنتی و حل خلاقانه مسائل ارائه کرده است که ادراک را از اساس به چالش می‌کشد و نوعی بازیابی در نحوه ادراک پیشنهاد می‌کند (دوبونو، ۱۴۰۰: ۲۱-۲۰). معروف‌ترین راهکار دوبونو برای بازیابی در روش تفکر، «تفکر جانبی» است. دوبونو معتقد است نباید تفکر خلاق را «موهبت» بدانیم. تفکر خلاق طی فرایندی گام‌به‌گام و در تعامل با محیط، می‌تواند در تمام مسائل و برای همه کاربردی باشد. تفکر امری «باز» است که با روش‌های «غیرقضاوتی» و «غیرمنطقی» به تحریک الگوهای تثبیت شده می‌پردازد و از نقطه‌نظرهای غیرمعمول مسائل را حل می‌کند. باتوجه به لزوم کاربرد خلاقیت در زندگی مدرن، تفکر جانبی ضرورتی دوچندان یافته است (Elaldi, 2021: 75-76)

دوبونو لزوم تفکر جانبی را متأثر از عملکرد الگوسازی ذهن می‌داند. ذهن انسان بعد از دریافت داده‌ها، منفعلانه اطلاعات را درون خود دسته‌بندی می‌کند. این دسته‌بندی بر مبنای الگوهای آشنا انجام می‌شود. بازیابی اطلاعات نیز در همین سیستم خوددیشینه‌ساز صورت می‌گیرد؛ بنابراین عملکرد ذهن بر مبنای کلیشه‌ها و با الگوهای جاودانه و خدشه‌ناپذیر و مبتنی بر سیستم تضاد است و منجر به ایجاد زندان‌های مفهومی در ذهن می‌شود. سیستم معمول اندیشه، سلسله‌مراتبی، خطاناپذیر، پایان‌پذیر و با روش‌های متقن است که دوبونو آن را روش «تفکر عمودی» می‌نامد. تأکید بر استدلال‌های متقن و تثبیت شده در تفکر عمودی بر اساس همین نحوه عملکرد ذهن است. دوبونو «تفکر افقی» یا جانبی را در قیاس با همین تفکر مطرح می‌کند (دوبونو، ۱۳۹۹: ۵۷-۳۳).

روش تفکر جانبی، روشن‌بینی (= ارائه آگاهانه الگوهای جانشین) و شوخ‌طبعی (= ارائه تصادفی الگوهای جانشین) است (همان: ۱۳ و ۱۴). تفکر جانبی به‌جای به‌کارگیری سلسله‌مراتب منطقی، از استدلال جهشی برای حل مسائل بهره می‌برد و هر جا که ایده‌ای باشد، وارد می‌شود؛ بدون اینکه به درستی یا نادرستی آن بیاندهد. تفکر جانبی یک روش تا پایان مسئله نیست. فرایندی مستمر برای کسب بینشی دگراندیشانه است (همان: ۷۰-۶۸).

۱.۵ روایت‌پردازی به شیوه تفکر جانبی

در این جستار، فرم تحلیل با عنوان «روایت‌پردازی به شیوه تفکر جانبی» طراحی شده است. از بین روش‌های مختلف دوبونو برای الگوسازی و دگراندیشی (ر.ک. همان: ۳۳۶-۷۳)، چهار مورد گزینش شدند که قابل انطباق با تقابل‌های معنایی در روایت داستانی هستند. همان‌طور که گفته شد، در رویکرد دریدا رابطه تقابل‌ها صرفاً مبتنی بر تضاد نیست. موقعیت تقابل‌های دوگانه در داستان، به‌جز اینکه یک سویه پذیرفته‌شده بر سویه دیگر غلبه داشته باشد، می‌تواند شکل‌های دیگری را نیز نشان دهد که قابل تطبیق با روش‌های برگزیده تفکر جانبی در این پژوهش هستند:

موقعیت اول: پیشنهاد سویه جایگزین که با روش «بدیل‌سازی» (= جانشین‌سازی بی‌نهایت الگوهای جدید به جای الگوهای تثبیت‌شده) منطبق است؛

موقعیت دوم: برتری سویه منفی در باور عرف که با روش «وارونه‌سازی» (= به‌جای تحلیل سلسله‌مراتبی مسائل، رویکردی وارونه به آن داشته باشیم) منطبق است؛

موقعیت سوم: کنارهم‌قرار گرفتن دو سویه متناقض که با روش «تناقض» (= کاربرد دو امر متناقض در یک موقعیت) منطبق است؛

موقعیت چهارم: هم‌پوشانی دو سویه متقابل که با روش «استعاره» (= ترسیم موقعیت در فضایی تمثیلی) منطبق است.

در ادامه با کمک همین فرم، تقابل‌های معنایی قابل انطباق با روش‌های تفکر جانبی و روند آن در طول داستان استخراج و با کمک شاهد‌مثال‌هایی تبیین می‌شود تا نتایجی برای مقایسه بین دو رمان به‌دست دهد.

۶. نقد و مقایسه دو رمان

۱.۶ «بازگشت هر داد»

۱.۱.۶ خلاصه رمان

داستان روایت زندگی دختری به نام «ثمره» است. دختری که ثمره ازدواج انسان با پری دریایی است. همین ویژگی فوق‌العاده است که به او مهارت‌هایی داده تا نگهدار زمین و دریا باشد. ثمره با پدرش در روستایی به نام «آیریان» زندگی می‌کند. داستان از جایی شروع می‌شود که

یک زن به عنوان خالهٔ ثمره، مهمان خانه‌شان می‌شود؛ اما او مهمانی معمولی نیست. او ندیمهٔ مادر ثمره است که برای انجام مأموریت مهمی به ساحل آمده است: بردن ناجی «هرداد» که در چنگ «شوپای اهریمنی» گرفتار شده است. این ناجی همان دخترک داستان، ثمره است. ثمره می‌فهمد که نیمه‌انسان و نیمه‌ماهی است، مادرش نمرده و ساکن دریاست و درحال حاضر دیو «رُختس» او را به خوابی عمیق فروبرده است و شوپای اهریمن بانو هرداد را زندانی کرده تا بر زمین و دریا مسلط شود. ثمره وظیفه دارد با نجات هرداد، طبیعت را از چنگ اشزار اهریمنی رها کند.

ثمره با ناباوری به تمام این ماجراها می‌نگرد؛ اما بروز نشانه‌هایی از فاجعه و برخورد و مبارزه‌اش با دیوی به نام «برزوی شکارچی» کم‌کم او را به مسئولیتش، آگاه می‌کند. برزوی شکارچی از اهالی روستاست که با کمک یک دیو، قدرت اهریمنی یافته و حالا خواهان تسلط بر تمام انسان‌ها و دیوها است. او برای این هدف به طلسمی قدرت‌بخش نیاز دارد که متعلق به ثمره است: طلسم گردن‌بند استخوان پرندهٔ مرده. ثمره به‌جز این، مهارت‌ها و امکانات جادویی دیگری نیز دارد؛ اما می‌داند که نباید آن‌ها را از خود دور کند. جنگ بین ثمره و برزو به‌همین دلیل شکل می‌گیرد.

بالآخره در شبی که مهمانی آیینی روستای آیریان درحال برگزاری است، فاجعه‌ای مرگبار رخ می‌دهد: آنچه که به‌نظر ثمره سونامی است و به‌نظر ندیمه حملهٔ مرگبار شوپا به ساحل. فاجعه، روستا و مردمانش را نابود می‌کند. ثمره که دیگر به‌جز پدرش، جانان کسی را ندارد، پا به این مأموریت خطرناک می‌گذارد. او ابتدا با کمک مهارت‌ها و ابزار قدرت‌بخش و سپس با کمک قدرت ذهنی خودش می‌تواند بانو هرداد را نجات دهد. بعد از انجام مأموریت، ثمره برخلاف خواست مادرش، به آیریان و نزد پدرش برمی‌گردد و هرگز با مادر پری دریایی‌اش ملاقات نمی‌کند.

در این داستان جریان جامعه‌پذیری دخترک و جدایی او از پدرش، در فضایی اسطوره‌ای و نمادین رخ می‌دهد. پیام اصلی داستان در همین قالب فانتزی، هیجان‌انگیز و ماجراجویانه، منتقل می‌شود: کودکان بزرگ می‌شوند و باید با اتکا به خود با سختی‌های پایان‌ناپذیر جامعه دست‌وپنجه نرم کنند.

۲.۱.۶ تحلیل «روایت‌پردازی به شیوه تفکر جانبی» در رمان «بازگشت هرداد»

- تقابل واقعیت و تخیل

روش تفکر جانبی: استعاره

وضعیت تقابل: هم‌پوشانی

نویسنده از همان آغاز با ترسیم صحنه‌ای از تخیل ثمره، مخاطب را برای شنیدن داستانی فانتزی آماده می‌کند:

جانان چشم‌هایش را بست و دود تنباکو را از سوراخ‌های گشاد و پرموی بینی‌اش بیرون داد. انگار موجودی از توی چپق بیرون پرید و توی هوا پخش شد. بویی جادویی اطرافم را پر کرد و من برای اولین بار دیدم که دود پیچ‌وتاب هدف‌داری خورد و چهارگوش شد و تابلویی شکل گرفت. تابلویی از دود جلویم ظاهر شد که برای خودش قصه‌ای داشت. (کلهر، ۱۳۹۶: ۱۰)

به تدریج ویژگی‌های فرانسائی در دخترک هم بروز می‌کند تا داستان در سرازیری رویا قرار بگیرد: «چرا می‌توانستم بی آن‌که سرم را بچرخانم، خاله و حتی دورتادور اتاق را ببینم؟ درست مثل نگاه سید و شصت درجه ماهی‌ها!» (همان: ۲۳)

با وجود اینکه ماجراها و شخصیت‌های غیرواقعی و فانتزی، فضای داستان را ترسیم می‌کنند، قرار نیست انسان‌های قصه هویت واقعی خود را انکار کنند: «موجودات دریایی دسته‌دسته می‌مردند. من می‌گفتم حتماً جایی در زیر دریا چاه نفتی سر باز کرده و دریا آلوده شده است... اما ندیمه می‌گفت سربازهای شوپا دریا را آلوده کرده‌اند و موجودات را می‌کشند.» (همان: ۱۴۷)

نتیجه تقابل: کشاکش بین واقعیت و تخیل تا پایان داستان هم باقی می‌ماند: درحالی‌که ثمره به زندگی عادی برمی‌گردد، می‌داند که نقشش به‌عنوان یک ماهی پایان نیافته است.

- تقابل قهرمان و ضدقهرمان

روش تفکر جانبی: استعاره

وضعیت تقابل: هم‌پوشانی

این درواقع موضوع محوری داستان است که در فضایی فانتزی جلوه یافته است: «می‌خواستم بفهمم چرا دود تنباکوی دریایی جانان باید این قدرت را داشته باشد که شبیه تابلوی نقاشی بشود... یک دنیا تابلوی رنگ‌روغن و آبرنگ که همه‌شان یک موضوع داشتند: نبرد پهلوانان و نیروهای اهریمنی.» (همان: ۱۱)

«هرداد» اولین شخصیتی است که به عنوان قهرمان مطرح می‌شود. او باید برگردد تا دریا را از نابودی حتمی‌اش نجات بدهد اما این تصور خیلی زود از بین می‌رود و ما می‌فهمیم که «ثمره» قهرمان اصلی است و اگر او دست نجنباند، هرداد نیز نابود خواهد شد. تقابل ثمره با نیروهای اهریمنی حتی پیش از ورود او به دریا اتفاق می‌افتد. در ماجرای حمله گرگ گرسنه، او با کمک نیروی اهورایی استخوان مرده، بر گرگ غلبه می‌کند سپس جنگ سخت و ادامه‌دار او با برزوی شکارچی شروع می‌شود تا اینکه بالأخره او به سفر دریا و مبارزه با شوپا تن می‌دهد. با اینکه یک دسته‌بندی بین دو گروه خیر و شر وجود دارد، همکاری‌هایی بین این دو گروه اتفاق می‌افتد و گاهی هدفی مشترک این دو را به یکدیگر پیوند می‌دهد. این هم‌پوشانی که بین دو دسته خیر و شر ایجاد می‌شود، به روایت فانتزی داستان عمق بیشتری می‌دهد.

نتیجه تقابل: ثمره به عنوان نماینده گروه خیر و حافظ زمین و دریا، بر شوپای اهریمنی و دیوهای شاخ‌دار پیروز می‌شود؛ اما این پیروزی موقت است و او باید همواره آماده مبارزه با گروه‌های اهریمنی باشد.

- تقابل عشق و بی‌تفاوتی

روش تفکر جانبی: استعاره

وضعیت تقابل: هم‌پوشانی

«جانان» پدر ثمره و برای او نمادی است از تمام روستا. دخترک فطرتی اساطیری دارد که عشق و باور عمیقی نسبت به روستا در او ایجاد کرده است. روستا نمادی از هستی است که تمام عشق ثمره را به خود اختصاص داده است. همین دخترک عاشق و پرمهر، نسبت به مادرش و هر چیز مربوط به او، کاملاً بی‌تفاوت است و هیچ نقشی برای خود در برابر اشرار دریا قائل نیست؛ باین همه، عشقش به زندگی، این اجازه را به او نمی‌دهد که در برابر امنیت زمین و دریا بی‌تفاوت باشد؛ بنابراین بین عشق و بی‌تفاوتی، یگانگی ایجاد می‌شود که این نیز از فضای فانتزی داستان ناشی می‌شود.

نتیجه تقابل: ثمره عشق به جانان، همان عشق زمینی را به مادرش ترجیح می‌دهد و به سمت آن می‌شتابد.

- تقابل سنت و مدرنیته

روش تفکر جانبی: وارونه‌سازی

وضعیت تقابل: برتری سنت

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۷۳

به تبع فضای اسطوره‌ای داستان، رفتارهای سنتی و بومی مردم روستا در روایت برجستگی دارد:

وقتی مردهای دیگر تلفن همراهشان را در دست می‌گرفتند و هی با آن ور می‌رفتند و حرف‌های به‌دردنخور می‌زدند، جانان چپ‌ش را دست می‌گرفت و می‌گفت: "هرطور که فکرش را بکنی، ضرر دود چپق از امواج تلفن همراه کم‌تر است." (۱۰)

خانم‌بزرگ نماد تمام‌عیار سنت و زندگی بومی است که اهمیت زیادی به حفظ آداب و رسوم سنتی روستایی می‌دهد و دیگران نیز به او و نظراتش احترام می‌گذارند؛ از جمله خود ثمره؛ با این حال، گاهی می‌بینیم که او به امکاناتی که دارد؛ مانند کامپیوتر یا تنوع‌هایی که در رسوم ایجاد می‌کند؛ مانند تغییر در لباس محلی، اشاره می‌کند و آن‌ها را لازمه بهبود زندگی‌شان در روستا می‌داند.

نتیجه تقابل: نابودی روستا توسط سونامی یا حمله اشرا از شکوهمندی روستا در داستان نمی‌کاهد و در پایان ثمره دوباره به روستایش برمی‌گردد.

- تقابل نگاه‌های قالبی با دنیای نوجوان

وضعیت تقابل: نقض یکدیگر **روش تفکر جانبی:** تناقض

فضای فانتزی داستان فرصت خوبی به نویسنده می‌دهد تا نگاه نوجوان را بر داستان غالب کند. بارزترین جلوه آن ترسیم رویکردی منفی از مفهوم «مادر» و «پدر» است:

من حاضر نبودم به جایی بروم یا کاری بکنم که او می‌خواست. شاید هم داشتم با مادرم می‌جنگیدم که مرا به خاطر خودم و خودش به دنیا نیاورده بود. مرا به دنیا آورده و کنار گذاشته بود؛ مثل پولی که پدر زیر تخته‌های کف کلبه پنهان کرده بود... و می‌گفت: "روز مبادا را فراموش نکن ثمره..." حالا من شده بودم روز مبادای مادرم. روز مبادای دریا و موجودات دریایی. (همان: ۶۱)

پدر نیما یعنی برزوی شکارچی نیز پسرش را دستاویز رشد خود قرار داده و عشقی نسبت به پسرش ندارد. نیما از پدر دیوصفتش متنفر است؛ با این همه، پایبندی روایت به هنجارها و تصویرش از مفهوم «خیر»، باعث شده دلایل بسیاری مطرح شود تا جایگاه «پدر» و «مادر» کاملاً خدشه‌دار نشود.

نتیجه تقابل: در پایان داستان در تنفر نیما از پدرش و بی‌تفاوتی ثمره نسبت به مادرش، تغییری ایجاد نمی‌شود؛ اما تلاش روایت برای تبرئه آن‌ها نیز پایان نمی‌یابد.

- تقابل فاجعه با آرامش

وضعیت تقابل: هم‌پوشانی روش تفکر جانبی: استعاره

ندیمه همیشه از فاجعه می‌گوید و ثمره و جانان هم نشانه‌هایی از آن را می‌بینند؛ اما این وقتی مخاطب را وحشت‌زده می‌کند که خبرش را از اهالی عادی روستا نیز می‌شنود: «خانم بزرگ گفت: "شنیده‌ای که توی این سه‌روز، هفت نفر تو دریا غرق شده‌اند؟ دوماهی گیر، یک دختر بچه، سه مسافر که برای خوش‌گذرانی آمده بودند و یک اسب بزرگ و سیاه."»

تاریکی شب نیز حامل فاجعه دیگری است: صاعقه‌های مرگبار شوپای اهریمنی، نهنگی را کشته و به ساحل افکنده است. اوج این تقابل در فصل شانزدهم اتفاق می‌افتد: سیلی نابودگر در میان جشن آیینی روستا!

نتیجه تقابل: هم‌پوشانی فاجعه با آرامش روستا به فضای اسطوره‌ای و نمادین داستان عمق بیشتری می‌دهد؛ این ماهیت زندگی است که خوب و بد را در کنار یکدیگر دارد و در پایان، همین به‌صورت پیام نهایی به ثمره انتقال می‌یابد.

- تقابل ترس و شجاعت

وضعیت تقابل: شجاعت درعین احتیاط روش تفکر جانبی: بدیل‌سازی

هر دو سویه خیر و شر در این داستان شجاع هستند اما سویه انسانی از سویه غیرانسانی ترسوتر است. جانان از ندیمه دل خوشی ندارد ولی از او حساب می‌برد و بعد انسانی ثمره ترس خود را این‌گونه آشکار می‌کند:

من هیچ‌وقت دختر شجاعی نبوده‌ام. دختر لاغری هستم با دست‌هایی دراز و استخوانی. دختری کمی ترسو، کمی عاقل، کمی زیبا، کمی باهوش و کمی بانمک. من دختری هستم با یک دنیا "کمی" که روی سرم هوار شده است. رفتن در راهی که ندیمه و مادرم برایم برنامه‌ریزی کرده بودند، یک دختر "خیلی" لازم داشت. دختری که خیلی باهوش باشد، خیلی شجاع باشد، خیلی جسور باشد، خیلی زبر و زرنگ و چالاک باشد و خیلی سرش برای حادثه و هیجان درد کند. (همان: ۸۱)

روایت اصراری ندارد انسان را از صفت ترس مبرا کند و برای همین می‌بینیم که ثمره در آستانه جنگ با شوپای اهریمنی، به‌راحتی ترسش را اظهار می‌کند: «به‌قدری ترسیده بودم که نمی‌توانستم چیزی بگویم. چطور می‌توانستم نترسم وقتی قرار بود تک‌وتنها داخل شکم کوهی

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۷۵

بروم، دنبال پناهگاه زیرزمینی شوپای اهریمنی بگردم و هرداد را که نمی‌دانستم کیست و چه شکلی است، پیدا کنم؟...» (همان: ۱۶۹)

نتیجه تقابل: در پایان جنگ ثمره با شوپا او شجاعانه بر مهارت‌های خودش تکیه می‌کند؛ با این همه، او هرگز ترس خود را انکار نمی‌کند. شجاعت شرط ورود او به زندگی اجتماعی است، ترس، احتیاط و بهره‌گیری از کمک دیگران هم لازمه زندگی امن در جامعه.

- تقابل استقلال و وابستگی

وضعیت تقابل: برتری استقلال **روش تفکر جانبی:** وارونه‌سازی

ثمره دخترکی نوجوان است که در آستانه ورود به جامعه قرار دارد اما دنیای او چیزی فراتر از پدرش جانان نیست. این وابستگی، متقابل است و هر دوی آن‌ها تمایلی به جدایی از هم ندارند؛ اما این سرنوشت حتمی ثمره است که خودش و به‌تنهایی این مرحله سخت را طی کند؛ حتی قدرت‌های جادویی هم تا مرحله‌ای با او هستند و او در نهایت خواهد گفت: «خودم دست به کار شدم!»

نتیجه تقابل: ثمره بعد از شکست دادن اشرار با اتکا به توانایی‌های خود، نزد پدرش برمی‌گردد.

۲.۶ «از دوازده انگشت نکبتی‌اش»

۱.۲.۶ خلاصه رمان

«آوا» بعد از فوت پدر و مادربزرگ، با عمه‌اش زندگی می‌کند. عمه ارث او را در اختیار گرفته است و رفتار نادرستی با او دارد؛ به‌همین دلیل درگیری بین این دو زیاد است. در یکی از همین بگومگوها، عمه اعتراف می‌کند که ساناز، مادر آوا، فوت نکرده؛ بلکه همسر و دخترش را رها کرده و به استرالیا مهاجرت و دوباره ازدواج کرده است. بعد از این، آوا انگیزه‌ای برای زندگی کنار عمه و پسرهایش ندارد، تصمیم می‌گیرد گردنبد او را بدزد و با فروش آن پولی برای فرار از خانه فراهم کند. او با کمک زنی به نام «ثروت» موفق می‌شود این کار را انجام دهد.

ثروت (خپل) پیرزن دوازده‌انگشتی داستان، ادعا می‌کند دخترش او را در خانه سالمندان رها و برای همیشه ترک کرده است. اتفاقاً اسم نوه او هم «آوا» است و همین باعث ایجاد دل‌بستگی ثروت به «آوا» می‌شود. او بعد از درگیری با سرپرست خانه سالمندان گردنبد او را می‌دزد و از آنجا فرار می‌کند.

آوا و ثروت بعد از فرار، در شهر آواره و گرفتار ماجراهای مختلفی می‌شوند. آوا می‌خواهد مادر خود را پیدا کند و کاملاً اتفاقی، ثروت سرنخی از مادر آوا دارد. ثروت تلاش می‌کند با فراهم کردن جای خواب و خوردوخوراک و با انجام کارهای مختلف برای پول درآوردن، به آوا برای یافتن مادرش و رفتنش به استرالیا کمک کند. طی ماجراهای داستان بین آوا و ثروت دلبستگی ایجاد می‌شود و پسر نوجوانی به نام سعید نیز به کمک این دو می‌آید. آوا بعد از تلاش‌های فراوان مادرش را پیدا می‌کند؛ اما در نهایت درمی‌یابد خانواده او کسانی هستند که مثل خودش باشند پس او کنار ثروت می‌ماند و زندگی جدیدی را شروع می‌کند.

روایت «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» زندگی دخترکی را به تصویر می‌کشد که تلاش دارد به خودش متکی باشد و زندگی‌اش را بسازد؛ درحالی‌که به‌تازگی به سن نوجوانی رسیده و بسیار کم تجربه است. برخلاف تصور عموم، او می‌تواند زندگی مستقل خود را در کنار خانواده انتخابی‌اش بسازد.

۲.۲.۶ تحلیل روایت پردازی به شیوه تفکر جانبی در رمان «از دوازده انگشت نکبتی‌اش»

- تقابل هنجار و نابهنجار

وضعیت تقابل: برتری نابهنجار / روش تفکر جانبی: وارونه‌سازی

نابهنجار در این داستان از اعتبار برخوردار است: آوا دختر فراری است، دزدی کرده، از بزرگترهایش بیزار است، به غریبه‌ها اعتماد کرده و خیلی هم باادب نیست و زیاد فحش می‌دهد؛ باین‌همه، قانون «مرام و معرفت» جای خودش را دارد؛ حتی اگر «احمقانه» قلمداد شود: «آن‌همه پول تو دستم را نگاه کردم. می‌شد فرار کنم و قالش بگذارم. اما همان‌جا ایستادم و مثل احمق‌ها پول‌ها را شمردم و سیصد و هفتاد هزار تومانش را جدا کردم.» (مهدوی، ۱۳۹۸: ۱۳)

در روایت گاهی اشاره‌هایی به لزوم رعایت آداب اجتماعی می‌شود: «باورم نمی‌شد. پیرزن خرفت مثل آب خوردن دروغ می‌گفت.» (همان: ۵۶) و معمولاً در نابهنجاری دخترک هم نوعی معصومیت وجود دارد؛ در جایی از داستان او به فکر می‌افتد مانند شخصیت‌های کارتونی با دزدی خرج خودش و «خپل» را دربیورد که البته در حد فکر باقی می‌ماند: «فکری به سرم زد. یاد الیور توئیست افتادم و فیلم پسر بچه در شهر. یاد همه داستان‌هایی که بچه‌ها تو آن‌ها دزدی می‌کردند. فکر کردم واقعی و غیرروایی این است که یاد بگیرم دزدی کنم.» (همان: ۶۳) رفتارهای نابهنجار دیگری هم که از آوا سر می‌زد، تا همین حد کودکانه بود و هر کدام توجیهی

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۷۷

کودکانه داشت. کشاکش هنجار و نابهنجار در تمام داستان در گفت‌وگوهای آوا و ثروت خودش را آشکار می‌کند:

- وای! چی کار کردی؟ از امامزاده دزدی کردی؟

- خنگ، از امامزاده چی می‌شه دزدی کرد آخه؟ نخیر دزدی نکردم. از صبح که جناب‌عالی رفتی ولگردی، من نشستم اینجا و لیف و قاب‌دستمال و این چیزها بافتم، به این‌ها فروختم. (همان: ۸۲)

نتیجه تقابل: آوا در وضعیتی که در عرف نابهنجار تصور می‌شود، باقی می‌ماند.

- تقابل باورهای قالبی با دنیای نوجوان

وضعیت تقابل: برتری دنیای نوجوان **روش تفکر جانبی:** وارونه‌سازی

از عنوان داستان که شروع کنیم، داستان پر است از این تقابل‌ها. اینکه دختر بچه‌ای قرار فرار می‌گذارد آن هم با کمک یک بزرگتر، شروع ماجراست؛ باورهای قالبی با باورهای نوجوان در چالش‌اند و گاهی هم روی آن‌ها تأثیر می‌گذارند: «کدوم بچه عاقلی دنبال کسی که هیچی ازش نمی‌دونه راه می‌افته؟ اونم کسی ریخت من؟» (همان: ۴۱)

با این همه، بارها پیش می‌آید که آوا به غریبه‌ای اعتماد می‌کند و حتی از خانواده خودش که اموال پدری‌اش را بالا کشیده‌اند، رضایت بیشتری برای او به‌بار می‌آورند.

نقش پدر، مادر و خانواده هم در این داستان با باور عمومی فرق دارد؛ نه فقط برای آوا حتی برای سعید که از دست پدر «لولوخورخوره‌اش» فراری است و خانواده «درب و داغون» ی دارد و حتی ثروت که دخترش او را رها و آواره خانه سالمندان کرده است.

نتیجه تقابل: در فصل‌های پایانی آشکار می‌شود که عمه پری به همراه پسرانش در پی یافتن آواست و برخلاف تصویری که تا اینجا داستان شکل گرفته بوده، دخترک را رها نکرده است. ماجی سعید هم زن مهربانی است؛ اما همه این‌ها موجب نمی‌شوند که نوجوانان داستان از تصمیم‌شان برای ترک خانواده دست بکشند.

- تقابل عشق و نفرت

وضعیت تقابل: برتری نفرت **روش تفکر جانبی:** وارونه‌سازی

از همان اول داستان خود آوا به احساس منفی‌اش نسبت به مادرش اشاره می‌کند:

اگه هم فکر کردی از اون دخترهای رویایی ام که عاشق مامانشون و از خونه فرار می کنن و هر چیز گهی رو تحمل می کنن تا مامان خوشگلشون رو پیدا کنن، نخیر! باز اشتباه کردی. اول اینکه مامان من هیچ خوشگلی ای نداره. از قیافه من می تونی حدس بزنی چه ریختیه. دوم اینکه من هیچ علاقه ای به مامانم ندارم. فقط می خوام پیداش کنم برای اینکه اذیتش کنم... می خوام مثل کنه بچسیم بهش تا ببینه وقتی یه بچه سه ساله رو ول می کنه و می ره، حالا چه مزه ای داره بچه بی تربیت کنه اش پیداش بشه. (همان: ۱۶)

نوجوان داستان در اثر سختی هایی که تحمل می کند، روحی سرشار از کینه دارد. نفرت دخترک نسبت به مادرش از وقتی شروع شد که کمبود او را احساس کرده بود و بعد همین نفرت عمیق تر شده بود، وقتی فهمیده بود که مادرش نه در آسمان ها که در استرالیا زندگی می کند. او از عمه و پسرعمه هایش نیز متنفر است و این را بارها اظهار می کند. دیری نمی گذرد که بیان احساس آوا نسبت به پدرش، کورسویی از عاطفه را در او نشان می دهد: «دلم یک جوری شد. قلبم انگار مچاله شد. حس کردم هیچ کس را ندارم. چندبار این طوری شده بودم، همین حال گند. مثل وقتی دو سال پیش بابا مرد.» (همان: ۳۱)

آوا بعد از فرار دچار تعارض احساسی در روابط اجتماعی اش می شود؛ به ویژه در رابطه با ثروت. آن ها بارها یکدیگر را از هم می رانند؛ اما تقریباً از همان روز اول نوعی همدلی بینشان ایجاد می شود و بالأخره آوا هم عشق به جنس مخالف را تجربه می کند؛ عشقی غریزی اما قابل احترام و عمیق: عشق آوا به سعید:

سعید. سعید. سعید. از کجا پیداش شد؟ چرا آن شب با خپل رفتیم ترمینال کنار امامزاده؟ چرا دیدمش؟ حالا که می رفت ماهشهر همه چیز تمام می شد. دیگر نمی دیدمش. خوب می شد. دیگر دلم مور مور نمی شد و موهای روی دستم سیخ نمی شد. دهانم خشک نمی شد و این قدر تو سرم همه چیز گند نمی شد. (همان: ۱۵۳)

نتیجه تقابل: بعد از اینکه آوا و سعید دو نوجوان داستان، تجربه ای از حمایت و دوست داشتن را در کنار ثروت تجربه می کنند، ذهنیت آن ها نسبت به احساسات بهتر می شود اما این احساسات را در کنار خانواده هایشان نمی خواهند.

- تقابل جسارت و ترس

روش تفکر جانبی: تناقض

وضعیت تقابل: نقض یکدیگر

در رفتار آوا درعین جسارت، ترس‌های کودکانه‌ای وجود دارد. او وقتی متوجه می‌شود ثروت به‌جای ده تا، دوازده تا انگشت دارد، تصور می‌کند با جادوگری مواجه شده و پا به فرار می‌گذارد، در اولین دیدارش با سعید، از او می‌ترسد، از آن‌هیئت خانم مافی، از آقای میرزاده، از پدر سعید، از آقای سرداری و حتی از مژگی گل‌نازک (دوست مادرش) هم می‌ترسد. او بارها نشان می‌دهد که جسارتش نه از سر شجاعت که از سر ناآگاهی‌اش است و در واقعیت نیاز به حامی دارد.

نتیجه تقابل: ترس‌های آوا در نهایت کنار حامیان جدیدش آرام می‌گیرد.

- تقابل وابستگی و استقلال

وضعیت تقابل: برتری استقلال **روش تفکر جانبی:** وارونه‌سازی

آوا دختری تنهاست که خواه‌ناخواه باید مستقل باشد. انگیزه یافتن مادر و نجات از خانه عمه بهانه‌ای است برای استقلال زودهنگام او؛ باین‌همه گهگاهی نشانه‌هایی از وابستگی در او بروز می‌یابد: «فقط چهار - پنج روز بود خپل را ندیده بودم اما انگار چندماه می‌شد. بیچاره سعید! هرچه می‌شد، من به او غر می‌زدم. خپل راست می‌گفت. باید به خاطر بودنش خوشحال باشم. معلوم نبود اگر نبود، من الان کجا بودم.» (همان: ۱۳۴)

بالآخره آوا توانست با کار در سبزی‌فروشی آن‌هیئت مافی مستقل شود. او بعد از چالش‌های فراوان می‌تواند زندگی خود را مدیریت کند.

نتیجه تقابل: باوجود بروز نشانه‌هایی از وابستگی، آوا از پس استقلال در این سن کم برمی‌آید.

- تقابل امید و ناامیدی

وضعیت تقابل: عادت کردن به شرایط **روش تفکر جانبی:** بدیل‌سازی

در زندگی آوا ناامیدی جریان دارد و پیرنگ داستان هم این ناامیدی را در ناکامی‌های او و همراهانش آشکار می‌کند؛ باین‌حال، جسارت و تلاشش برای یافتن مادری که هیچ نشانی از او نیست، امید را زنده نگه می‌دارد: «سعید گفته بود: "عادت می‌کنی. بالآخره به همه‌چی عادت می‌کنی." این حرفش مثل میخی بود که با فشار برود تو دیوار و بیرون نیاید. رفته بود تو مخم و بیرون نمی‌آمد.» (همان: ۱۳۵)

نتیجه تقابل: با وجود ناامیدکننده بودن شرایط، سعید و آوا، نوجوانان داستان یاد می‌گیرند به شرایط عادت کنند.

- تقابل فردگرایی و روابط اجتماعی

وضعیت تقابل: هم‌پوشانی **روش تفکر جانبی:** استعاره

تمایل آوا به تنهایی، ناشی از شرایط سخت بعد از فوت پدرش است؛ و گرنه او پیش از این به روابط اجتماعی‌اش علاقمند بوده است. در جایی از داستان، آوا حسرت «شب‌بم»، دوست سابقش را می‌خورد؛ اما بیشتر از آنکه دنبال یافتن دوستانی باشد، ترجیح می‌دهد خودش به تنهایی زندگی اجتماعی را تجربه کند. نسبت به مدرسه هم احساسی مشابه دارد.

نگاه آوا نسبت به جامعه و مردم نگاهی همراه با نفرت و حرص است. او نسبت به جزئیات توجه زیادی دارد و به این مهارت رسیده که ناملازمات اجتماعی را نسبت به موقعیتی که در آن قرار دارد، ببیند. بدینی او نسبت به جامعه آنقدر پخته هست که مخاطب را نیز با خود همراه کند؛ هرچند گاهی این بدینی از ذهن آوا پا فراتر می‌نهد و به توصیف راوی از وضعیت جامعه داستان تبدیل می‌شود؛ به هر روی، روابط اجتماعی آوا تنها بخشی از داستان است که شکلی فانتزی و غیرواقعی به خود گرفته است و پیام داستان هم در همین فضای تمثیلی منتقل می‌شود که: خانواده همان کسانی‌اند که شبیه ما هستند.

نتیجه تقابل: آوا خودش به تنهایی خانواده جدیدش را می‌سازد و مدیریت می‌کند.

۳.۶ مقایسه کاربرد روش‌های تفکر جانبی در دو رمان

زمینه اشتراک دو داستان در محتوا و پیرنگ آن‌هاست: ترسیم زندگی دختری نوجوان که در آستانه جامعه‌پذیری قرار دارد و باید مستقل از حامیان بزرگسال زندگی اجتماعی خودش را بسازد؛ دختری که رابطه عمیقی با پدر دارد (داشته) و نسبت به مادرش بی‌تفاوت است؛ مادری که تصور می‌کرده مرده اما بعدها آشکار می‌شود که زنده است و دخترش را رها کرده است؛ دختر با تمام دردهایش خود را به‌عنوان یک شخصیت مستقل در جامعه تثبیت می‌کند.

تفاوت‌هایی نیز بین دو داستان وجود دارد: «بازگشت هرداد» داستانی فانتزی است؛ نمادها و اسطوره‌ها با شخصیت‌های ساده و معمولی در فضایی بین واقعیت و تخیل درآمیخته‌اند؛ ماجراجویی قهرمانانه دارد؛ هرچند که این قهرمان دخترکی معمولی است؛ روایت درعین فانتزی بودن به هنجارها، قوانین اخلاقی و اجتماعی و چارچوب‌های زندگی خانوادگی پایبند است؛

داستان در فضایی تخیلی پیام‌های اخلاقی خود را ارائه می‌دهد و پیام‌های انتقادی و اجتماعی در آن وجود ندارد.

داستان «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» اجتماعی و واقع‌گرا است و ضمن برجسته‌سازی مشکلات و بحران‌های روحی دختر نوجوانی در آستانه جامعه‌پذیری و هویت‌یابی و محروم از حمایت خانوادگی، به مشکلات و آسیب‌های اجتماعی نیز نقبی می‌زند و انتقاداتی درباره وضعیت قشر آسیب‌پذیر مطرح می‌کند. روایت تلاش دارد آسیب‌های روان‌شناختی و انتقادهای اجتماعی را با فضاسازی ماجراجویانه و با روش برجسته‌سازی به تصویر بکشد.

بررسی تقابل‌های دوگانه در رمان‌ها نشان می‌دهد که هر دو نویسنده تلاش کردند روایتی را رقم بزنند که مبتنی بر جهان‌بینی نوجوان باشد و به‌جای ارسال پیام‌های مستقیم اخلاقی، تحلیل و نقد گره‌های داستان را برعهده تفکر مخاطب نوجوان بگذارند؛ اما تطبیق تقابل‌ها با روش‌های تفکر جانبی نشان می‌دهد که رویکرد رمان‌ها در آفرینش روایتی خلاقانه، متفاوت بوده است.

فضاسازی و شخصیت‌پردازی رمان «بازگشت هرداد» در ژانری فانتزی رقم می‌خورد؛ بنابراین موقعیت تقابل‌ها نیز وضعیتی این‌همانی و استعاری را ایجاد می‌کند. تقابل‌های روایت در بازگشت هرداد، بیشتر در کنار هم نقش ایفا می‌کنند و این تمثیلی برای مخاطب ایجاد می‌کند تا بتواند پیام‌های روان‌شناختی داستان را متناسب با بحران‌های دوره نوجوانی در فضایی نمادین درک کند. طبیعی است که درک این فضای تمثیلی، مستلزم رشد مهارت فکری است اما درعین حال می‌تواند به عامل رشد مهارت فکری و تقویت آن نیز تبدیل شود؛ زیرا تمثیل یکی از تکنیک‌های آموزش تفکر جانبی است که مسائل را در فضایی شبیه‌سازی شده اما نه دقیقاً منطبق با واقعیت، تحلیل می‌کند تا الگوهای جدیدی جانشین الگوهای تثبیت‌شده به‌دست دهد. باتوجه به اینکه روایت بازگشت هرداد از هنجارهای اخلاقی و اجتماعی پا فراتر نگذاشته، روش وارونه‌سازی به‌جز «تأکید بر استقلال نوجوان» نقش پررنگی نداشته است. در همین یک مورد هم استقلال نافی وابستگی به بزرگ‌ترها نیست. از نظر بهره‌گیری از روش‌های تفکر جانبی درباره «بازگشت هرداد» باید گفت که هرچند روش استعاره، به‌دلیل فضای تمثیلی، جریان داستان را پیش می‌برد، از این نکته نمی‌توان گذشت که نویسنده فضایی مثالی و نمادین را برای ارائه پیام اصلی خود انتخاب کرده است و هرگز مخاطب را آزاد نمی‌گذارد که به دریافتی کاملاً خودانگیخته دست یابد؛ با این‌وصف، ژانر فانتزی اگر با سایر روش‌های تفکر جانبی همراه نباشد، با بهره‌گیری از دنیای مثالی از تفکر عمودی جلوگیری می‌کند؛ اما هنجارشکنی نمی‌کند.

روایت «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» درست در نقطه مقابل بازگشت هرداد قرار دارد. داستان اجتماعی و واقع‌گرا است و تلاش دارد آسیب‌هایی را درباره وضعیت نوجوانان از نگاه خودشان مطرح کند. نویسنده برای ترسیم این آسیب‌ها، با بهره‌گیری از تکنیک وارونه‌سازی آن‌ها را برجسته می‌کند. تقابل‌های دوگانه در این روایت برعکس تصور عموم با برتری سویه منفی ترسیم می‌شود؛ به جز این، سایر روش‌های استعاره و تناقض نیز به ماجراجویی داستان کمک می‌کنند تا روایت متناسب با سلیقه نوجوان و درعین حال، نیازها و جهان‌بینی او پیش برود و بتواند با به‌چالش کشیدن باورهای قالبی در ذهن نوجوان، به تقویت مهارت تفکر او بپردازد و فضا را برای مفهوم‌سازی و نظریه‌پروری فراهم کند.

مقایسه کاربرد روش‌های تفکر جانبی در دو داستان نشان می‌دهد که هر دو روایت نمونه‌های مناسبی برای تقویت مهارت تفکر جانبی در مخاطب نوجوان هستند؛ با این تفاوت که داستان «بازگشت هرداد» با وجود فضای فانتزی پا را از احتیاط فراتر نگذاشته تا پیام‌های گروه بزرگسال هم جایی برای خودنمایی در روایت داشته باشند اما داستان «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» در این مورد جسارت بیشتری داشته است. روش‌های تفکر جانبی در هر دو ژانر امکان بروز دارند و می‌توانند غیرمستقیم بر مهارت تفکر مخاطب تأثیرگذار باشند. ژانر اجتماعی دنیای نوجوان را پیش چشمانش ترسیم می‌کند؛ اما علاوه بر فرصت تجربه‌گری برای نوجوان، پیام‌هایی از زبان نوجوانان برای بزرگسالان نیز دارد؛ بنابراین ظرفیت بیشتری برای نمود تقابل دنیای نوجوان با بزرگسال در تمام جنبه‌هایش دارد. ژانر فانتزی، اما، در فضایی مثالی و نمادین، پیام‌های هدفمندی را به نوجوان منتقل می‌کند؛ به همین دلیل، در هنجارشکنی، جانب احتیاط را بیشتر رعایت می‌کند تا به مخاطب در حال رشد خود، پیامی نامناسب از نظر عرف منتقل نکند؛ باین‌همه، باید گفت که هرچقدر بهره‌گیری از روش‌های تفکر جانبی روایت‌پردازی بیشتر باشد، می‌تواند قابلیت آن را برای تقویت مهارت تفکر جانبی در مخاطب افزایش دهد.

۷. نتیجه‌گیری

تفکر جانبی روشی خلاقانه در سبک اندیشه بشر است که به او کمک می‌کند بر محدودیت‌های ناشی از تفکر منطقی فائق آید. تفکر جانبی با به‌کارگیری روشن‌بینی و شوخ‌طبعی، منجر به هنجارشکنی و الگوسازی می‌شود. کاربرد این روش در داستان نوجوان، آن را به قالبی متفاوت از داستان کودک و بزرگسال و متناسب با شاخصه‌های روان‌شناختی نوجوانان تبدیل می‌کند. این قالب خاص داستانی می‌تواند ضمن جذابیت و سرگرم‌کنندگی، ابزاری تربیتی و پرورشی نیز برای نوجوانان باشد.

مقایسه بهره‌گیری از شیوه «تفکر جانبی» ... (فاطمه لطفیان امیردهی و یحیی طالبیان) ۳۸۳

داستان فانتری «بازگشت هرداد»، موضوع استقلال نوجوان را در فضایی استعاری به روایت می‌کشد. تقابل‌های دوگانه با توجه به روش‌های تفکر جانبی در این داستان، به این صورت دسته‌بندی می‌شوند: وارونه‌سازی: تقابل سنت و مدرنیته؛ تقابل استقلال و وابستگی / بدیل‌سازی: تقابل ترس و شجاعت / تناقض: تقابل نگاه‌های قلبی با دنیای نوجوان / استعاره: تقابل واقعیت و تخیل؛ تقابل قهرمان و ضدقهرمان؛ تقابل عشق و بی‌تفاوتی؛ تقابل فاجعه و آرامش.

داستان اجتماعی «از دوازده انگشت نکبتی‌اش» در فضایی واقع‌گرا و ماجراجویانه، موضوع استقلال نوجوان و بحران‌های ناشی از عدم حمایت خانوادگی و اجتماعی مناسب را به تصویر می‌کشد. تقابل‌های دوگانه با توجه به روش‌های تفکر جانبی در این روایت به این صورت دسته‌بندی می‌شوند: وارونه‌سازی: تقابل هنجار و نابهنجار؛ تقابل باورهای قلبی با تصور نوجوان؛ تقابل عشق و نفرت؛ تقابل وابستگی و استقلال / بدیل‌سازی: تقابل امید و ناامیدی / تناقض: تقابل جسارت و ترس / استعاره: تقابل فردگرایی و روابط اجتماعی.

مقایسه روایت‌پردازی به شیوه تفکر جانبی در دو داستان، آشکار می‌کند که بهره‌گیری از روش‌های تفکر جانبی در هر دو اثر، تصویری مطابق با جهان‌بینی نوجوان را ترسیم کرده که فضای مناسبی برای چالش ذهن، مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی خودانگیزته نوجوان ایجاد می‌کند اما رمان بازگشت هرداد در این زمینه جانب احتیاط را بیشتر رعایت کرده تا پیام‌های نابهنجار به مخاطب نوجوان ندهد. داستان از دوازده انگشت نکبتی‌اش، بی‌محابت‌تر عمل کرده و به دلیل فضای اجتماعی و انتقادی، پیام اخلاقی را به‌عهده تحلیل مخاطب نوجوان گذاشته است.

باتوجه به اینکه دو رمان منتخب این پژوهش، هرکدام نماینده‌ای شاخص از ژانر خود در داستان معاصر نوجوان هستند، نتیجه این پژوهش می‌تواند آشکار کند که توجه به جهان‌بینی و شاخصه‌های رشد نوجوان، در داستان نوجوان، می‌تواند قابلیت آن را برای پرورش قدرت حل مسئله، مهارت‌های تفکر خلاق و رسیدن به جهان‌بینی خودانگیزته افزایش دهد و این می‌تواند به لزوم حضور این قالب در فرایند آموزش مستقیم و غیرمستقیم نوجوانان تأکید کند.

کتاب‌نامه

برتنس، یوهانس ویلم (۱۳۸۳). *مبانی نظریه ادبی*. ترجمه محمد رضا ابوالقاسمی. تهران: ماهی.
برک، لورا (۱۳۸۹). *روان‌شناسی رشد (از نوجوانی تا پایان زندگی)*، جلد دوم. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ارسباران.

پارسا، محمد (۱۳۶۷). *روان‌شناسی رشد کودک و نوجوان*. تهران: بعثت.

پینک، دانیل ه. (۱۳۹۹). *ذهن کامل نو؛ گذار از عصر اطلاعاتی به عصر مفهومی*. چاپ هشتم، تهران: آگاه.

۳۸۴ ادبیات پارسی معاصر، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

- تایسن، لیس (۱۳۸۷). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی، ویرایش حسین پاینده. تهران: نگاه امروز؛ حکایت قلم نوین.
- حجازی، بنفشه (۱۳۹۵). *ادبیات کودک و نوجوان: ویژگی‌ها و جنبه‌ها*. چاپ چهاردهم، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- دوبونو، ادوارد (۱۳۹۹). *تفکر جانبی؛ کتاب درسی خلاقیت*. ترجمه مرتضی نادری دره‌شوری، چاپ دوم، تهران: پژوها.
- دوبونو، ادوارد (۱۴۰۰). *درس‌های درست اندیشیدن*. ترجمه ملک‌دخت قاسمی نیک‌منش، چاپ ششم، تهران: اختران.
- ستاری، علی (۱۴۰۰). *آموزش تفکر به کودکان و نوجوانان*. چاپ سوم، تهران: سمت.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۹۰). *ادبیات کودکان*. چاپ بیست‌وهفتم، ویراست چهارم، تهران: اطلاعات.
- عسگری، محمدعلی (بی تا). «موج‌های بلند». کلمه، نهم و دهم: ۳۷-۳۲.
- کلهر، فریبا (۱۳۹۶). *بازگشت هرداد*. چاپ سوم، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- کوکبی، مرتضی؛ حری، عباس؛ مکتبی فرد، لیلا (۱۳۸۹). «بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی در داستان‌های کودکان و نوجوانان». نشریه مطالعات ادبیات کودک زمستان ۱۳۸۹ - شماره ۲: ۱۹۴-۱۵۷.
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۴). *روان‌شناسی تربیتی*. تهران: سمت.
- موسوی، فاطمه؛ هادی‌پور، اصغر و سمندری (۱۳۸۷). «سیر ادبیات کودک و نوجوانان در ایران». تهران: فصلنامه ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۸۷: ۱۴۳-۱۲۴.
- مهدوی، اعظم (۱۳۹۸). *از دوازده انگشت نکبتی‌اش*. چاپ سوم، تهران: هوپا.
- نورپیشه قدیمی، ندا؛ طحان، احمد؛ مظفریان، فرزانه (۱۴۰۰). بررسی تقابل‌های دوگانه در آثار هوشنگ مرادی کرمانی و کریستین اندرسون. نشریه زبان و ادب فارسی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج)، بهار ۱۴۰۰، شماره ۴۶، صص: ۲۲۰-۱۹۰.
- نیومن، باربارا و نیومن، فیلیپ (۱۳۹۳). *نظریه‌های رشد*. ترجمه مجتبی امیری مجد. تهران: دانژه.

Şenel Elaldı (2021). Effect of Lateral Thinking Dispositions on Groupwork. *Journal of Technical Education and Training* VOL. 13 NO. 2 (2021) 74-94

Waks, S. (1997). Lateral Thinking and Technology Education. *Journal of Science Education and Technology* 6,P: 245-255 .